

A 343 +
A-3437 II

A. Ploompuu.

Lauseõpetus

koolidele.

Tallinnas, 1921.

R./Ü. „Kool“.

H. Kummel'i trükk, Tallinnas.

A. Bloompuu.

Lauseõpetus

koolidele.

5897

Tallinnas, 1921.

Kirjastuse ühiskus „Kool“.

Geofõna.

Räesolew lauseõpetus ei paku palju uut. Olen teinud ajajooksul kogunenud materjaali õpilastele uuesti saadawaks — trükitud raamatu näol. Seega wõiwad seda tarwitada ka teised. Tänini on meil halb lugu lausete ja nende liikmete nimetustega: pole weel ühist kokkulepet. Oleme alles algajad. Nõnda käisin paiguti oma rada, ühtlasi käsitades seda, mis enne teistelt nähtud ja kuulbud. Aga nimetused ei tohi olla talistuseks. Kui selle poolest jõutakse ühisele otsusele, siis wõib neid iga õpetaja soowi mööda muuta.

M. B.

A. 3437 II

1901. a. 2. k. 3.
Tartu Riikliku Olikooli
Raamatukogu
57440

2 15821754

Lause.

1. Lause on sõnadega avaldatud mõte.

Näit. Rahu kosutab, waen kaotab.

Oleks minu olemine!

Ta ei lausunud musta ega walget.

Tähendus: lause avaldus võib esineda suusõnal või kirjalikult.

2. Laused jagunewad:

a) Wäitlaused. Näit. Igal linnul oma laul. Walel on lühikesed jalad. Tõde ei põle tuleski.

Wäitlause lõpule kirjutatakse (.) punkt.

b) Küsilaused. Näit. Miks sa nutad, lillekene? Millal on kõigepikem päew? Mis ei ole toas ega õues?

Küsilause lõpule kirjutatakse (?) küsimisemärk.

Tähendus: mõistatus on ka küsimine, sellepärast on ka tema lõpul küsimisemärk.

d) Käsklaused. Näit. Mine, poega, Pärnumaale! Bista tuli tuhka! Bangem tähele!

e) Soowlaused. Näit. Jõuaksid need jõulud tulla! Kui mu ema veel elaks! Tuleks ometi kewadel!

g) Hüüdlause. Näit. Ja ae! Üles, üles, hellad wennad! Paras, paras!

Räst-, soow- ja hüüdlause lõpule kirjutatakse (!) õhtamismärk.

3. **Lause liikmed.** Vähe on mõtteid, mida võib avaldada ühe sõnaga. (Müristab. Külmetab. Sulab.). Kui lauses avaldatud mõte peab olema selge, siis kuulub sinna kõigewähemalt kaks ja enam sõnu. Näit. Lumi sulab. Ema wiis hälli heinamaale. Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Läänemere rannale? Üksikuid sõnu, mis lauses on, kutsutakse lause liikmeteks.

Tähtsamad lause liikmed on alus ja öeldis.

Lauset, milles on ainult alus ja öeldis, kutsutakse laiendamata lauseks. Näit. Küünal põleb.

Lauset, milles on peale aluse ja öeldise veel teised lause liikmed, kutsutakse laiendatud lauseks. Näit. Jõulupuu küünal põleb laual.

4. I. **Mus** (subjekt). Musiks nimetatakse seda asja või olewust, millest (või kellest) on lauses jutt. Näit. Ilmad lähewad külmemaks (süü on jutt ilmadest). Karu oli kaeras käinud (süü on jutt karust). Kus on kurwa kodu? (süü on jutt kodust.) Ülekohus ei seisja kotis. Öppida on kasulik.

Mus wastab küsimise: Kes? Mis? Keda? Mida?

a) Täisalus wastab küsimise: Kes? Mis?

Räit. Rahwas (kes?) tuleb. Luri (mis?)
sajab. Tulge kokku, külalapsed (kes?)

Täisalus on ikka nimetawas käändes.

b) Osaalus wastab küsimise: Keda? Mida?
Räit. Rahwast (keda?) tuleb. Luid (mida?)
sajab. Tuli kokku külalapsi (keda?).

Osaalus on ikka osastawas käändes.

5. Nus wõib esineda:

1) Nimisõnana. Räit. Tuli ei põle. Leiba ei
ole. Laps jäi magama.

2) Aseõnana. Räit. Teda ei ole kodu. Mina
tahan juua. Keegi ei wõi sõmata elada.

3) Omadusõnana. Räit. Võõras tuli meile.
Rikas ei tea, mis waelele waja. Laisk ei
wiitsi õppida.

Tähendus: alusena esinedes on omadusõnal nimi-
õnaline mõiste.

4) Arwõnana. Räit. Üks jutustab. Teine kuu-
lab. Tuhanded langewad.

Tähendus: alusena esinedes on arwõnal nimiõna-
line mõiste.

5) Aegõna määrosastawana. Garnasel korral on
see osaalus. Räit. Luge da on waja. Hü-
pata on kardetaw. Siin pole hea magada.

1. Tähendus: aegõna kindla kõnewiisi muutelõpud
ja käskõne teine pööre wõiwad awaldata üht-
last ka aseõnalist alust; alus jääb siis mõiste-
tawaks. Räit. Tulen. Pöördelõpp „n“ tä-
hendab siin aseõnalist alust „mina“. Õppi-
time. Pöördelõpp „me“ tähendab siin ase-

fõnalist alust „meie“. (Meie õppisime.) Rõ-
lista! Paulge! Palugem! jne.

II. Tähendus: aluseks võib olla iga grammatiline
kõnejagu; aga tal on siis ikka nimisõnaline
mõiste. Näit. Väga on määrõna. Surra
waimustab. Ja on kerge ütelda. jne.

6. II. Õeldis (predikat).

Õeldiseks nimetatakse seda, mis alusest kõnel-
dakse. Näit. Koer haugub. (siin on aluseks
koer; temast kõneldakse, et ta haugub.) Rõnda
on „haugub“ õeldis. Katas weeres. (siin kõ-
neldakse rattast, mis weeres.) Seega on
„weeres“ õeldis. Isa oli haige. Siin on
„oli haige“ õeldis.

Õeldis wastab küsimise: mis teeb või tegi
alus? Misjugune (tuidas) on või oli alus?
Seega on õeldis aluse tegewuse või oleku lähem selgitaja.

7. Õeldis on kahesugune:

a) Puhas-aegsõnaline. See wastab küsi-
mise: mis teeb või tegi alus? Näit. Ujumine
karastab. Poiss wilistas. Teie tu-
leksite wist.

Puhas-aegsõnaline õeldis esineb üksnes aegsõnana.

b) Abi-aegsõnaline. See wastab küsimise:
misjugune (tuidas) on või oli alus? Näit.
Saewas on pilwes. Mõis oli müüa.
Meie oleme terwed.

8. Abi-aegsõnaline õeldis esineb ikka mõne teise gram-
matilise kõnejaoga koos. Abi-aegsõna „olema“
on selle juures alaline kõide ja aja määraja.

Abi-aegsõnaline õeldis awaldub :

- 1) Nimisõnaga: näit. Mina olen eestlane.
Saan oli sõdur. Laiskus on kehwise wend.
- 2) Omadussõnaga: näit. Tema on õnnelik.
Kalewipoeg oli tugew. Meie mehed on
õsawad.
- 3) Arwsõnaga: näit. Lufitaid oli tosin.
Mehi oli kolm. Meie olemesimesed.
- 4) Määr sõnaga: näit. Ribu on kummuli.
Joon pole otse. Uks oli lahti. Aasta
on möõda.
- 5) Afsõnaga: näit. Meie olemeneed. Tema
see on. Kas mina olen see?
- 6) Aegsõna nimetawa kõnewiisiga:
 - a) Määrõlulise õsastawaga: näit. Rufis on
lõigata. Sein oli teha. Paul on õppida.
 - b) Kohtõlulise sees- ja ilmaitlewaga: näit. Jüri
oli kündmas. Lõõ on tegemata.
 - d) Kessõnadega: näit. Puu on paendum.
Karu liha on sõõdaw. Meie olemewõit-
nud. Willi on koristatud.
 - e) Aegnimisõnaga: näit. Tema on kannataja.

Tõhendus: abi-aegsõnaga koos wõib õeldi-
fels tarwitada weel teisi kõnejagusi;
nende esialgne tõhendus peab aga siis
muutumata. Näit. Poiss on wirr,
wirr. Ratus on peal.

On lauseid, milles õeldis ilma aluseta mõistetaw.
Näit. Pauldasse. Külmetab. Mõngiti. jne.

9. Tõisalus ja õeldis (nii puhas-aegsõnaline kui abiaeg-
sõnaline) õhilduwad arwu ja aja poolest. Näit.

Rahwas tuleb.

Rahwad tulewad.

Rahwas tuli.

Rahwad tulid.

Rahwas on töötas

Rahwad on (wad) töötad.

Rahwas oli töötas.

Rahwad olid töötad.

Osaaluslega tarwitab puhas-aegsõnaline veldis (nii olewikus kui minewikus) ikka aegsõna ainsuse kolmandat pööret. Näit.

Rahwast } tuleb
Rahwaid }

Rahwast } tuli.*
Rahwaid }

Näitused: Puid kaswab. Bett woolab. Põllul weeres (mitte weeresid) palju kiwa. Osawõtjaid kogus (mitte kogusid) keskmiselt. Wagu lambaid mahub (mitte mahuwad) palju ühte lauta. (Wanasõna.)

Abi-aegsõnalise veldise juures käib sellesama korra alla abi-aegsõna üksi, kuna kaasõna (muudetaw) osaluslega samaarwulist osastawat käänet tarwitab. Näit.

Leiba on — oli — magusat.

Leibu on — oli — magusaid.

Päiwi oli häid ja paremaid.

10. III. **Sihitus** (objekt) on ikka veldisega ühenduses; tema on veldises awaldatad tegewuse wõi oleku lähem eesmärk, on see, mille (wõi kelle) peale

*) Ei ole õige, kui kõneldatakse: „Inimesi surewad,“ ehk: „Inimesi surid.“ Waid: „Inimesi sureb. Inimesi sure.“

aegsõnaline õeldis sihib. Näit. Sind tegi pesa.
Hobune weab koor mat. Meie leid sine siili.

11. Ainult sihilise mõttega aegsõnad tarwitawad sihitust. Näit. kui ütleme: „Laps magas,“ siis on lause mõte enam-wähem loogiline. Sihitust pole waja. Kui aga ütleme: „Laps wõttis“ siis tõuseb iseeneest küsimine: mis asja (Kelle? Mille? Keda? Mida? Mis?) ta wõttis. Lause ei ole weel täieline. Ütleme aga: „Laps wõttis leiwa,“ siis on mõte rahuldatud. Nõnda on: laps (alus), wõttis (õeldis), leiwa (sihitus).
12. Sihitus on — niisamuti kui alus — täis sihitus ja osasihitus. Näit. Laps wõttis leiwa. Laps wõttis leiba. Zukusepp tegi wõtme. Zukusepp tegi wõtit. Sema tõi raamatu. Sema tõi raamatut.
13. Täis sihitus on ikka sihitawas käändes ja wastab küsimise: Kelle? Mille?
Osasihitus on ikka osastawas käändes ja wastab küsimise: Keda? Mida? Näit. Teie lõikafite rufist. Isa ostis hobust. Käsi peseb kätt.
14. Kui õeldis on käskiwas kõnes wõi tehtawikus (lõpetatud tegewus), siis on täis sihitus nimetawas käändes ja wastab küsimise: Kes? Mis? Näit. Wõtke raamatuid! Pane lamp põlema! Lehm wiidi laadale. (Alus on siin mõistetaw).
15. Citawa (keelamise) ja lõpetamata tegewuse tähendamiseks on osasihitus. Näit. Ärge wõtke raamatuid! Ära pane lampi põlema! Lehma (III-aste) wiidi laadale.

16. Olewiku õeldis ja osasihitus moodustawad tegewuse olewiku. Näit.

Meie ehitame kirikut.

Peeter kaewab hauda.

Tema ostab kohta.

- Olewiku õeldis ja täisõihitus moodustawad tegewuse tulewiku. Näit.

Meie ehitame kiriku.

Peeter kaewab hauda.

Tema ostab kohta.

17. Minewiku õeldis ja osasihitus moodustawad lõpetamata tegewuse. Näit.

Meie ehitasime kirikut.

Peeter kaewas hauda.

Tema ostis kohta.

18. Minewiku õeldis ja täisõihitus moodustawad lõpetatud tegewuse. Näit.

Meie ehitasime kiriku.

Peeter kaewas hauda.

Tema ostis kohta.

Täheendus: on aegõnu, mis nõuawad alati osasihitust. Näit.

Karta (Keda? Mida?), austada

(Keda?), õimustada (Mida?)

käskida, armastada, wihata, ter-

witada, õiita, oodata jne.

19. Siõitus wõib esineda (nagu alusõõ):

1) Niõisõnana. Näit. Raha muudab mehed.

Ära wiida aegal Ei koer koera õammusta.

- 2) Aesõnana. Näit. Tema löi mind. Seadus
wõidab kõik. Pani mu parmaste wahela.
(rahwal.).
- 3) Omäduõnana. Näit. Arst aitab haiget. Kes
head otsib, see parema leiab. Keeran külje,
leian külma (rahwal.).
- 4) Arwõnana. Näit. Mina wõtsin poole, tema
teise poole. Koolilaps arwas tosinat kahe-
teiskümnele lisaks. Tema müütas kahte
kanapoega.

Tähendus: põhjarwud (peale ühe) tarwi-
tawad täisõhutusena nimetawat käänet.
Arwutäitja sõna, mis selle kaapas, on
ikka osastawas käändes. Näit. Pani
kolm raamatut lauale. (Pani
raamatud lauale). Leidsime kümme
maasikat. (Leidsime maasika). Süü-
tan sada küünalt. (Süütan
küünla).

- 5) Aegõna määrosastawana. Näit. Mina tahan
reisida. Tema ei osta lugeeda. Ära
püüa laiselda!

Tähendus: aegõnad, mis tähendawad
paigalt liikumist (tegewuse algust),
nõuawad määrolulise osastawa asemel
kohtolulise sisseütlemat. Näit. Hobune
hakkas lõhkuma. West pääsis
woolama. Poiss pani jooksma.

20. Sõhitus on paiguti aluse sarnane. Sõhitus tarwitab
sõhitawat, osastawat ja nimetawat käänet,

alus aga — nimetawat ja ofastawat. Et fihituse ja aluse wahet dieti tunda, peab alati meeles olema, et fihitus on ikka öeldise käsitada, et öeldise tegewus ikka fihituse peale fihib. Näit. Ahju köetakse (alus on fiin mõistetaw). Pange käed puusa! Tuli wiidi tuppa.

21. **Kõrwalfihitus** (laudnesfihit.) on — nagu täis- ja ofafihitus — öeldisega lähemas ühenduses. Täis- ja ofafihitusest erineb tema sellega, et öeldises awaldatud tegewus teda mitte otse ei käsitawaid kõrwalt riwab. Näit. Poiss liimis raamatule kaaned. Isa tõreles pojaga. Temal oli nutu wõru ümber suu (kõnekään).

Kõrwalfihitus esineb ikka käänatawate kõnejagudena ja wastab küsimise: Kellele? Millele? Kellel? Millel? Kellelt? Millelt? Kelleks? Milleks? Näit. Kõik on maiale magusad (kõnekään). Aastakellal rõõmuhääl on lõppend (Koidula). Wigaselt löpew waewa, walukandijalta walud (Kalewip.). Joosep tõseti kofa ülemaks (Piibli-lood).

Tähendus: kõrwalfihituse mõistel tarwitatakse weel teisi käändeid. Näit. Ta ei teinud minuga tegemist. See ei puutu temasse. Sina ole emast wait! Sõitsin seltsis wennaga (Weske).

22. **Järguline fihitus.** Aegsõnalise fihituse kõrwal on sagedasti teine — isegi kolmas — kõnejagu, mis on esimesele täienduseks. Näit.

Tõnu tahtis bassi laulda (Anna Saawa).
Laske käed läial! Rebane palus kerge
fonti välja tõmmata. Neil juhtumistel on
üks sihitus suurema tähtsusega, kuna teine on
esimesele ja kolmas teisele nagu selgituseks.

23. **IV. Täiendus** (atribut). Lause liikmeid ühendab
omawaheline loogiline side; nemad on üks-
teisele toeks ja täienduseks. Ütleme: „Jalg
libises.“ Siis on lause küll loogiline, aga
teda võib veel täiendada. Näit. „Sobuse
jalg libises.“ Alus on nüüd täiendatud.
Edasi ütleksime: „Sobuse esimene jalg libises.“
Alus oleks saanud seega veel selgema tähen-
duse. Nõnda võime iga lause liiget mõne
teise kõnejaoga täiendada. Täiendust tarvi-
tavad kõige sagedamini alus, abi-aegsõnaline
öeldis ja sihitus. Näit. Waga weri ei wäri-
se (aluse täiendus). Adam oli esimene ini-
mene (öeldise täiend.) Uus luud pühib puhta
toa (Wanas.) (aluse ja sihituse täiend.)

Täiendus wastab küsimise: Kelle? Mille?
Mis sugune? Mitmes? Täiendus on
omaduse, olluse, arwu, wahetorra jne. selgitaja.
Täiendus on enamasti omastawas käändes.

24. Täiendus võib esineda:

- 1) Nimisõnana. Näit. Rahwa hääl on Jumala
hääl. Raamatu kaaned on katki. Waba-
duse õht läeb läbi müüri (Jal. Liiv).

Tähendus: täiendusena wõetakse ka nimi-
sõnad, mis on ilmaütlemas või kaasa-
ütlemas käändes. Näit. Meie onu tõi

laadalt farwedeta lehma. Mina nägin ratastega laewa.

- 2) Omadusfõnana. Näit. Tubli mees ei tarda waewa. Wana tee, wana sõber (Wanafõna). Laisa linna pole olemas (Wanafõna).
- 3) Mefõnana. Näit. Nende ema oli haige. Sinu meel on paha. Teie teed ei ole mitte meie teed.
- 4) Arwfõnana. Näit. Teine koorem läks ümber. Koolilaps kirjutas kolmanda lehekülse. Ta pühitfes seitsemendat päewa.
- 5) Määrõnana. Näit. Otse tee on talwel küida w Bõõriti wahtimine pole ilus. Wiltu maja haawab ilutunnet.
- 6) Aegfõnana.
 - a) Reffõnadega. Näit. Küntud põld mustendab. Läänud aeg ei tule tagasi. Millal see pakutud paluke kõlbab? Loob meil die õitsewa (R. Rõrber).
 - b) Rohitolulise ilmaütlewaga. Näit. Kutsu mata külaline leppigu wähesega!
 - c) Aegnimisõnaga. Näit. Nutjad filmad kuuwata (Laulur.).

Tähendus: aegfõna nimetawas kõnewiisfis esinenud täiendusel on omadusfõnaline mõiste.

- 7) Ühendatud omadus-nimisõnalise ofastawa kändena. Näit. Madis ostis uut moodi kübara. Üks suurtsugu mees laskis oma tõlla ees sõita. (Jakobson). Sinisukka meistri mehe poega, punapärga talumehe tütar (Rahwal.).

Tähendus: täiendus võib olla — nagu
sihitusti — järguline. Näit. Lundis
oma wana sõbra. Meie kuri
karja-Muri tõi orawa.

25. **Lisandus** on lause liikme kõrwal — sellega ühes
käändes olew täiendus. Näit. Talwine küla-
line, pakane, pangutab õues. See on kõi-
gile wallale kuulus linn — Kukulinn (Juh.
Piiw). Hansu seltsiline — wari — oli Han-
sust lahkunud (A. Kiwi).

Lisandus on ikka komade ehk mõtte-
kriipsude wahel. Ainult pärisnimele ei
panda märki. Näit. Kirjanif Ansomardi
suri sõtta. Kirjanif, kui suurwaim, suri
sõtta.

Tähendus: lisandus võib olla ka teistes
kõnejagudes. Näit. Uia tagant, sealt,
kuhu tuul aganaid puhub, waatawad
täiepõselised õunad (E. Peterson).

26. **Hüüe** on lisanduse lähem sugulane. Hüüe awaldab
selle isiku, asja või olewuse nime, kelle (või
mille) poole kõnega pööratakse. Näit. Kuld-
ranna ke, mil jõuab laew su kaldale (A.
Reinwald)! Tule, oh rändaja, Karksi mä-
gedele (A. Kihberg)! Tõuse üles, taadikene,
ärka üles, isakeene (Kalewip.)!

Hüüe võib olla: lause ees, keskel ehk
lõpul. Hüüe lahutatakse lausest — nagu
lisanduski — komadega.

27. V. Määrus (adverbial).

Iga tegemus on ikka kõrvaliste mõjudega ühenduses. Tegemusel võib olla eesmärk, koht, teowiis, aeg ja põhjus. Määrus on nende ligem selgitaja — määraja. Näit. Maja ehitati elamiseks. Maja ehitati linnas. Maja ehitati kivist. Maja ehitati suvel. Maja ehitati korterite puudusel. Nõnda on maja ehitamine ühenduses mitmesuguste kõrvaliste olude ja põhjustega.

28. Määrused jagunewad liidesse. Igas liigis võivad olla oma erandid.

a) Eesmärgi määrus, mis wastab küsimise: Mis jaoks? Mis otstarbel? Näit. Kingssepp wiis saapad parandada. Kari tuli lõunele. Nemad töttawad puhkama.

b) Koha määrus, mis wastab küsimise: Kus? Kuhu? Kust kohaist? Näit. Kalad elawad wees. Mees läheb metsa. Süri tuli müüritöölt.

d) Teowiisi määrus, mis wastab küsimise: Mil wiisil? Kuidas? Näit. Laps magas kummuli. Linda juges Kalewi juukseid kuld-kammiga. Ring woogude turjal tugewal jääpangad sõitsid müriinal. (G. E. Luiga).

e) Aja määrus, mis wastab küsimise: Millal? Kui kaua? Kui kauaks? Näit. Ei ma täna lähe kooli (R. Malm). Mis sa magad, mehifene, lamed, laiska, lõuneeni (Rahwl.). Ants tellis ajalehe aastaks.

g) Põhjuse määrus, mis wastab küsimise: Miks? Mispärast? Näit. Oma suure hädaga läks ja otsis sipelga (K. Malm). Mehel kuiwas keelelene suhu suure janu pärast (Kalewip.). Rõõmutujul wõttis nüüd Wanemuine kandle (F. A. Fählmann).

29. Määrus wõib esineda:

1) Nimisõnana. Näit. Nüüd walju talwe walitus on laanest lahkunud (K. A. Hermann). Tühi toob tüli talusse (Wanaf.). Kui fiit pilwe piirilt alla waatan (J. Runder).

2) Omadussõnana. Näit. Soojalt pais-
tab päilene. Kui ju jöed rõõmsalt jookswad (J. W. Jannsen) Wiimaks mõisa poole waatas kurwana (J. Lamm).

3) Arwsõnana. Näit. Jaan lõi kas kaalika pooleks. Mind arwati esimeseks. Sandid kõnnsid kaheleksi (A. Piirikivi).

4) Ges- ja tagasõnana. Näit. Appuja waju wee alla. Uga neile, les teda armas-
tawad, teeb tema head tuhandest põlwest saadik (Katekism.).

5) Määr sõnana. Näit. Mis tänana wõid teha, seega rutta (Wanaf.). Tasa, tasa weereb lainelene (K. Krimm) Ja tema ümber wait kui mere kaljud rahwad on kuulamas (K. J. Peterson).

6) Neg sõnana.

- a) Kohtolulistega. Näit. Rahwas tõusis üles mägima (Piibel). Kõik ilm on magamas (Laulur.). Meie tulime sõitma ft.
- b) Määrululise seesütlewaga. Näit. Meie õpime istudes. Soldatid laulsid käies. Ei õnnetus hüüa tulles (Wanaf.).

7) Hüüdsõnana. Näit. Ta kiskus maha prantsti! Lips on ta läind (L. Riomar). Rudus nüüd kuldasel poolil liksati, lõksati (M. S. Eisen).

Tähendus: määrus võib olla — nagu sõhitus ja täienduski — järguline. Siireke tuli august wälja. Sammas läks laudile munele. (Mhw.). Mehed sõudsid hommikul waramerele kalale.

30. **Lause rõhk.** Ühte või teist lause liiget rõhutades muudame lause mõju. Näit. ütleme wanafõna:

rõõm on rahu tütar,

rõõm on rahu tütar,

rõõm on rahu tütar,

rõõm on rahu tütar, igakord ise rõhuga,

saame alati uue mõiste. Doome aga kõik lause liikmed ühesuguse häälega kuuldawale siis sünnib laulusarnane pomin — mõte jääb segaseks. Sellepärast peame andma lugeses lause liikmetele õige rõhu — neid hääldama mõttekohaselt.

Iga lause peab olema :

1) mõtte poolest õige,

2) kerge aru saada ja meeles pidada,

3) keeleliselt õige ja kõlaw.

Kaks esimest nõuet olenewad mõtte awalbaja ja selle wastuwõtja waimuannetest, kolmas aga kuulub lauseõpetuse walba.

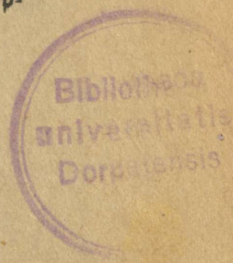
Lause liikmete järjestus olgu eestipärane, wõraste keelte mõjust puutumata! Meie lause liikmete järjekord on peajoontes: a l u s, ö e l d i s, s i h i t u s täienduse parem paik on selle lause liikme ees, mida ta täiendab; määrus läib määratawa oleku wõi sündmuse järel; on aga määrus rõhutatud, siis — ees. Muud lause liikmeid weel öeldise ja silituse wahel mähutada, teeb lause meelepidamise raskemaks. Näit. on see lause wildal oma liikmete järjestusest: Üksikud harwad lumehebemed hakkasid külmetanud konarlise maa peale sadama. Kohasem oleks: Üksikud harwad, lumehebemed hakkasid sadama külmetanud konarlise maa peale.

31. VI. Koondatud laused.

Kui ühetaoliste liikmetega laused kõrwu juhtuwad, siis võib neid koondada. Näit. Laastu tuli ei festa pikale + Laenu leib ei festa pikale = Laastu tuli ja laenu leib ei festa pikale. Siin oli kahel alusel ühine öeldis ja määrus, sellepärast wõisid nad koonduda. Rõnda oleks koondatud lause niisugune, millel on kaks ehk enam ühetaolist liiget.

Koondatud lausel võib olla:

1) Mitu alust. Näit. Päike, kuu ja taewa tähed tulid ja kummardasid teda. (Pübel). Muud majariistad, kapid ja lauad olid küll laadalt pärit (A. Rihberg). Sinu metsad, wäljad, jõed, külad, majad, wennad, õed seisid meeles lõpmata. (R. Malm).

2) Mitu öeldist. Näit. Taewas säten dab, särab ja selgub. (W. Grünthal). Toas elatakse, tehakse tööd, süüakse magatakse (A. Grenzstein). Näe, juba südikalt salusid sarjab, sirutab, nõtkutab, armuta harjab (G. Suits).

3) Mitu fihitust. Näit. Ema kinkis Elsale nukku, aabitsa ja pliiatsi. Ta näppas ema kapißt tihhti wõileiba, koort ja rööskapiima. (J. Pärn). Rõhualust, jooksiast, kõhast ja sulust ei tea ta midagi (J. W. Jannsen).

4) Mitu täiendust. Näit. Koolimaja taga õitsetid sinised, punased ja kollased lilled. See oli õrn, peen, dieti pehme turba suitsu lõhn (Fr. Zuglas). Ta waatas hobuse, wankri ja enda warju peale (A. Kiwi).

5) Mitu määrust. Näit. Lapsed läksid metsa seenile ja marjule. Saew käib Tallinna ja Helsingi wahet esmaspäewal, neljapäewal ja laupäewal. Siit wiivad teerajad aita, lauta, küüni, kuuri, keldrisse ja kaewule (M. Rampmann).

Kui ühetaoliste lause liikmete arv kahest üle ulatab, siis on esimeste wahel koma, wiimase ja eelmise wahel aga fidesõna. Niisamuti on kahe ühetaolise lause liikme wahel fidesõna.

Tähenendus: seotud kõnes jääb see korraldus sagedasti tähele panemata.

32. Koondatud lause liikmete ühildumises peame tähele panema:

1) Kui on mitu alust.

Olgu alused ainsuses või mitmuses, üldis on — olemikus ja minewikus — ikka mitmuses. Näit. Kuusk, kadak ja mänd on o'laspuud; kuused, kadakad ja männid on o'laspuud.

2) Kui on mitu üldist.

Üldised ühilduvad alusega arwu poolest (p. 9). Näit. Siil kaswas, õites ja närtsis; lilled kaswasid, õitsetid ja närtsetid.

3) Kui on mitu sihitust.

Mitme sihituse kohta maksab endine korradus (p. p. 14—18).

4) Kui on mitu täiendust.

Täiendus ühildub täiendatava lause liikmega arwu poolest. Näit. Ta noppis aiast sinise, punase ja walge lille (mitte lilled); ta noppis aiast sinised, punased ja walged lilled. Pennil magawad must, walge, kirju ja paat lana (mitte lanad); pennil magawad mustad, walged, kirjud ja paadid lanad.*)

Onul oli künni-, ratsa- ja sõiduhobune (s. o. üks hobune kõige kolme töö jaoks).

Onul olid künni-, ratsa- ja sõiduhobune (s. o. iga töö jaoks hobune).

*) Wene mõjul on selle poolest meie keeles patustatud. Näit. „Temaal on eksam saksa ja prantsuse keeltes.“ (pro: keeles) „Põhja ja Balti mered.“ (pro: meri) jne

Onul olid künni-, ratsa- ja sõiduhobused (s. o. iga töö jaoks mitu hobust.*)

33. **Wäljajäte** (ellipsis). Sagedasti jäätakse lausest mõni liige ehk sõide välja. Selle lühendusega saab lause isesuguse ilme, mis kõnet elustab, temale mitmekesise woolu annab. Näit. **Seldud** — tehtud. **Libe** keel, tige meel. **Juhan** — hobusele pihta ja tuhatnelja edasi (R. A. Hermann).

Wäljajäte võib juhtuda:

- a) Pealkirjades. Selle asemel, et kirjutada, näit. „See lugu jutustab mehest ja karust,“ kirjutatakse: Mees ja karu.
- b) Adressides. Selle asemel, et kirjutada „See kiri tuleb anda Postimehe toimetusele Tartus,“ kirjutatakse: Postimehe toimetusele Tartus.
- d) Allkirjades. Näit. Terwitades, Mikkel Mõru.
- e) Aja ja paiga tähenduses. Näit. Pärnus, jüripäewal 1920.
- g) Igapäewastes kombete awaldustes, rutulistes küsimistes, hüüetes jne. Näit. **Sead ööd! Mis nüüd? Jäta!**

*) Segadused, mis siin juhtuvad, on wist sellest tulnud, et meie abi-aegsõna „olla“ olewiku kolmanda pöörde lõpp ainsuses ja paljususes — teiste verbide kombel — ei erine; „—wad“ lõpp — mis weel mõnes rannas ja Alutagususes tarwitataw — on mujal kirja- ja kõnekeelest kadunud.

h) Wanašõnades ja kõnekäänudes. Näit.
Waga wesi — sügaw põhi.
Sgale oma.

Kirjas pannakse wäljajäetud õeldise ning
sibesõnalise kõite ajemele mõttemärk (—).

Muud kirjamärgid on teiste lausetega sar-
nased.

34. **Kiilause** on teise lause wahela mahutatud —
kiilutatud. Näit. Meie wanaisa — andku
Zumal terwit — elab alles. Siu —
nõnda oli tütarlapse nimi — läks
kooli. Sureja — tema ei saa kaua enam
seda nime kandma — lõi kaks leelwat
filma lahti ja waatas kui tunnistades minu
peale (Kreuzwald).

Kiilause wõime oma kohalt ära wõtta, ilma
et põhilause loogiline mõiste seeläbi palju
kannataks. Näit. Wanal ajal — nõnda
räägib wagajutt — elas ühes külas
rahwa õpetaja (Jakobson), wõikime ilma kiil-
lauseta ütelda: Wanal ajal elas ühes külas
rahwa õpetaja.

Kiilause lahutatakse põhilausest mõttemär-
kidega ehk komadega.

35. **Rindlause**. Kui kaks, ehk enam, iseseiswat lauset
ühise mõtte kandjaks paneme — rinnastame
— siis sünnib rinnastatud lause ehk rindlause.
Näit. Rahu kosutab, waen kaotab,
on kaks iseseiswat lauset. Siin aga on nad
ühise mõtte alla rinnastatud. Rindlausel
wõiwad olla:

a) Riisugused, millel ei ole ühiseid liikmeid, s. o. kõik laused on täiesti iseseisvad. Näit. Neli teevad woodit, kaks näitavad tuld, üks heidab magama. Väike weereb, õhk on õrn ja iahke, kaste asub halja aasale (N. Piirikivi). Kärstitumalt hobused tammuvad, rahutumalt lehmad ammuwad (G. Suits).

b) Riisugused, millel on ühine alus või veldis ehk mõni muu ühine liige. Neid ei või aga mitte koondada, sest et muud kõrvalised liikmed erinewad. Näit. Väike pugese pilwesse, — jättis lilled leinama (Ühine alus). Uni ei anna uuta kuube, magamine — maani särki (Ühine veldis). Laiskus teeb mehe lodewaks, waew — karastab (Ühine sihitus). Taudi tappis minu wenna, — sõsar katkulla kolletas (Ühine täiendus). Laisad hoiawad homseks tööd, wirgad säästawad — leiba (Ühine määrus).

Ka koontatud lauseid võib rinnastada. Näit. Põllumehed künnawad, äestawad ja küllawad; teised laastawad heinamaad ja teewad kütist (C. R. Jakobson).

36.

Rui rinnastatud laused on iseseiswad, aga wõrdlemisi lühikesed, siis on nende wahel koma, sagedasti aga ka — sibesõna. Näit. Lehm lüpsab suust, kana muneb nokast. (Ba-

naš.). Kari töttab krapu ja kella helinaga karja-
maale ja perefutlane ruttab adraga põllule
(C. R. Jakobson). Pikemad rindlaused lahu-
tatakse üksteisest semikooloniga (;). Näit. Ma
olen mu tundmused pannud kõik lausa lau-
lusse; ma olen nad südamest kiskunud ja
heitnud ilmasse (Jaf. Lamm). Nende rind-
lausete vahel, millel mõni liige ühine, on
koma, — sagedasti aga ka sidosõna. Ühise
liiget ei korrata enam järgmises lauses, vaid
selle asemel pannakse mõttekriips. Näit. Härga
peetakse sarwist, meest — sõnast. Ilma mõtte-
kriipsutá oleks see: Härga peetakse sarwist,
meest peetakse sõnast.

Sarjutuseks. Kuidas on kirjamärgid
järgmistes lausetes: Wiha wõtab
wilja wäljalt kadendus kalad merest.
Suu teeb küll juure linna käd ei
kärhse pesagi. Kariapoiss on kuningas
juure walla walitseja palju pere pi-
daja kuldse krooni kandija. Ööl on
ühelka poega päewal mitu mõtet.
Pool weel seisib metsa peidus teine
pool lausa lagedal. Häda tuleb hobus-
tega lähed ära härgadega. Igal linnul
oma laul igal mehel oma wiis. Tee
tööd töö ajal aja juttu jutu ajal.
Pill tuleb pikast ilust nutt kaua naer-
misest. Emakeel olen mina ise wõõrad
keeled on minu sõnade tagawara.
Laiskus on lehwuse wend see wend

ei hooli sugulusest. Sea sõna võidab
wõõra wäe. Rahu kosutab waen
kaotab.

37. Liitlausjed.

Kui faks, eht enam, lauset nõnda ühen-
dame, et üks jääb teisele aluseks, veldiseks,
sihituseks, täienduseks või määruseks, siis sünnib
liitlause. Liitmisega jääb üks lause pealauseks,
teised — kõrwalisteks. Pealause on enam
wähem ükssütuks mõistetaw; kõrwallause tähen-
dus selgub aga pealause abil. Mõlemad koos
on alles täiesti arusaadawad. Näit. Kes ei
taha tööd teha, see ei pea mitte sööma. Pea-
lause on siin: see ei pea mitte sööma. Pea-
lause mõiste, ilma kõrwallauseta, pole aga
weel täieline, — tahaks teada, kes ei pea mitte
sööma. Selle küsimise wastab kõrwallause
(aluslause): kes ei taha tööd teha.

Pea- ja kõrwallause liituvad sibe- või ase-
sõnaga, mille ees koma. Lause mõiste ütleb
alati, misfugune on pea- misfugune kõrwal-
lause. Näit. Raha on see, mis kõik rattad
käima paneb. Wõtame mõlemad laused ükssi-
tuks: raha on see ja mis kõik rattad
käima paneb. Esimene lause, raha on
see, on enam vähem loogiline; raha (alus)
on see (veldis). Veldis pole aga weel täie-
line, — tahaks teada, mis on raha. Selle
küsimise wastab kõrwallause (veldislause):
mis kõik rattad käima paneb.

Millest süda täis, sellest räägib suu. Pea-
lause, sellest räägib suu, pole weel

täieline, — tahaks teada, millest (wõi kellest) räägib suu. Selle küsimise wastab kõrwallause (sihituslause): millest süda täis.

Ei see koer jäneft püüa, keda wägisi metsa wiiaксе. Pealause, ei see koer jäneft püüa, pole weel täieline, — tahaks teada, misfugune (kelle? jne.) koer ei püüa jäneft. Selle küsimise wastab kõrwallause (täienduslause): keda wägisi metsa wiiaксе.

Lind ei wõi kõrgemale lennata, kui tiiwad kannawad. Pealause, lind ei wõi kõrgemale lennata, pole weel täieline, — tahaks teada, kui kaugele wõib lind lennata. Selle küsimise wastab kõrwallause (määruslause): kui tiiwad kannawad.

38. Rõnda wõime liitlauseid pea- ja kõrwallausete järel liigitada:

1) Aluslauseid. Näit. Kes teisele auku kaewab, see ise sisse langeb. Mis jääb ajast, see jääb arust. See on noorele inimesele häbits, kui ta koolis ei ole käinud (M. Grenzstein).

39. 2) Deidislauseid. Näit. Harjutus on see, mis teeb mehe meistriks. Roomlased olid need, kelle ajalugu meidki õpetab. Sõna on see, mis kohustab.

40. 3) Sihituslauseid. Näit. Keda nähti külwamas, seda ei nähtud lõikamas. Mis noorus koku paneb, selle wanadus eest leiab. Ja Eedi hakkab jutustama, mis kooliõpetaja kõit kaasa wõtta käskinud (M. Sillaots).

41. 4) Täienduslauseid. Näit. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub. Misfugune kari, nii-

fugune karjane. Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Läänemere rannale (M. Weste)?

42.

5) Määruslauseid.

- a) Cesmärgi määrus. Näit. Meie sööme selleks, et elada. Et sooja saada, pandi ahi kildema.
- b) Kõha määrus. Näit. Pane iga asi sinna, kust ja ta võtšid! Sinna wiiskan siidikera, kuhu käed ei ulata (Mõis-datus)?
- d) Teowiisi määrus. Näit. Kuidas metsa hüütakse, nõnda mets vastu kostab. Suud ja filmad lahti peas, kuulas Pätši iga mees (D. W. Masing).
- e) Uja määrus. Näit. Pista pöršas kotti, kui pakutakse (Wanaf.). Kui suureks sain, siis pidin ma kodust lah-kuma (K. Malm).
- g) Põhjuse määrus. Näit. Raamatuid peab walima, sest kõik ei kõlba luge-miseks. Et ma paremini ei mõista, sellepärast teen ma nõnda.
- h) Bastufäiw määrus. Näit. Ei nimi meest rikku, kui mees ise nime ei rikku. (Wanaf.). Ehk küll ussil keft on uus, kuri kihwt tal fiiski suus (A. Piirikivi).

43.

Kõrwallause wõib seista pealause ees wõi taga. Uga ta wõib ka pealause sees olla. Näit. Kõik, mis hiilgab, pole kuld. Ja häältega, mis aasa peal, nüüd sulab kokku minu hääL (J. Tamm). Wingu sees olnuud

istitud, kes minestusesse langenud, peab kohe wälja wärske õhu kätte wiima (Dr. A. Baldrock).

Kui pea- ja kõrwallause üksteise wahel seisawad, siis lahutatakse nad komaga.

44.

Kui kats lauset mõiste poolest niisuguses ühenduses on, et esimene teisele teed walmistab; kui esimese lause mõte teises weel paremini selgineb; kui tahetakse suurem tähelepanu juhtida just järgmise lause peale, siis paigutatakse esimese lause lõpule koolon (:). Näit. Waene wend ootis ja lootis: ehk palutakse mind ka pidule (J. Kunder)! Ja nagu leinatähin on walmi wilja sees: kõik kõrred wärskawad ju warsti firbi ees (Jakob Lamm). Kuid tunnistam sinule wabalt siin: mind läkitas Lehola Lembitu (J. Bergmann).

Kui kooloni järelseiswale lausele jääb mingisugune kõrwallauseline mõiste, siis algab see lause wäikesel kirjatähega; on aga seal wõõras kõne, wõi mõne muu iseseiswa mõtte awaldus, siis algab see suure kirjatähega.

45.

Wõõras kõne on see, kui enne awaldatud ehk mujalt kuulnud sõnu muutmataalt korratakse. Näit. Minu isa ütles mulle: „Prü on jälle meie maal“ (M. Weste). Wõõras kõne seisab iseäraliste jutumärkide wahel. Ta on täiesti iseseisow loogiline lause; tema lõpul on sellekohane kirjamärk, nagu lauseõpetus nõuab. Üldiselt aga jääb wõõras kõne kõrwalifets sihituslausels.

Mõnikord, kui wõõral kõnel nii suurt tähendust ei arwata olewat, muudetakse tema wälimine awalduskuju, sidosõna „et“ abil kõnelejakohaseks. Näit. Minu isa ütles mulle, et prii on jälle meie maa. Koolon ja jutumärgid jäetakse siis ära; wõõra kõne mõistest saab kõrwaline sihituslause, mis lahutatakse pealausest, nagu teisedki sihituslaused, komaaga.

Kui wõõras kõne on pealause algusel, siis jääwad kirjamärgid endisteks; ainult pealause algab wäikese tähega. See sünnib sellepärast, et wõõras kõne kõige märkidega on täiesti iseseisaw; pealausega ühes aga jääb ta ometi kõrwalise sihituslause mõistele. Näit. „Prii on jälle meie maa!“ ütles mulle minu isa.

Weel võib wõõras kõne alla pealause wahel ja tema liikmetega segamini, — aga see on asjata tüli.

46.

Liitlausete lühendamise. Kui võimalik on ja kõne wool nõuab, wõime anda liitlausete lühema kuju. Selleks on igal lause liigil omad põhiseadused. Neid tähele pannes on lühendamisel tegemist suuremalt jaolt asenda- ja sidosõnadega; kui paigutame, lauseehitusliste nõuete järele, asenda- ja sidosõnade kohale muud lause liikmed, saame lühendatud lause.

a) Aluslause wõime nõnda lühendada, et niihästi pealausest kõrwallausest asenda- ja sidosõnad ära jätame ja kõrwallause üldise aegnimisõnaks

muudame. Näit. Kes kannatab, see kaua elab. Kannataja elab kaua.

b) Kõrwaliisi öeldislausleid tarwitame meie wähe; need ou suuremalt jaolt juba lühendunud. Iga kõrwaline öeldislausle annab enese hõlpfasti lühendada. Öeldislausle lühendamiseks jäetakse pealauslest abi-aegsõna ja afe sõna kõrwale, alus aga pannakse kõrwallause fiduwa afe sõna asemele samasse käändesse. Muud liikmed lauseehitusliste nõuete alla seades saame lühendatud lause. Näit. Wiina waim on see, millest nõrk mees wärdub. Nõrk mees wärdub wiina waimust.

d) Sihituslausle lühendamine, peale nende, mis liituwad fidesõna „et“ abil, on raske, — fagedasti wõimata. See wõib nõnda sündida, et pealauslest fiduwa afe sõna ära jätame ja selle asemele kõrwallause mõtte — ilma afe sõnata — samasse käändesse mahutame. Mõte wõib aga efineda fagedasti hoopis teiste sõnadega. Näit. Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö taga. Mitte töötaga ajajat ajab töö taga. Laiska ajab töö taga.

e) Täienduslausle lühendub seega, et mahutame kõrwallausles öeldud kirjeldawa mõtte pealausle afe sõna kohale. Näit. Ei see koer jänest püüa, seda wägisi metsa wiidakse. Wägisi metsawiidub koer ei püüa jänest.

g) Määruslause võime nõnda lühendada, et pealauses määrõna kohale sellesama mõtte paigutame, mis kõrwallauses avaldatud. Sa-
gedasti ei saa läbi ilma uute sõnadeta. Näit.
Kõer haugub, kunni külaline tuleb.
Kõer haugub külalise tulekuni.

47. **Liitlausete ühendamine** on rinnas-
tatud lausete mõistega sarnane, s. o. laused
jäävad iseseisvateks, aga nad on seotud mõtte
poolest. Näit. Mis kõhus, see kõrwal;
mis watsas, see warjul. Kel wägi,
sel wõimus; kel kukkur, sel kohus.

Ühendatud liitlausete wahel seisab semi-
koolon; on aga sidosõna nende wahel, siis —
koma. Näit. Kus film, seal külm; kus
sõlm, seal soe. Ei ole kõik kuld,
mis läigib, ega kõik hõbe, mis
hiilgab.

48. **Mitme sõnades liitlauset** on niisugused,
kus ühe (ehk enam) pealause külge liitu-
wad kaks (ehk enam) kõrwallauset. Näit.
Mis mulle kasu saadab ja ühelegi kahju ei
tee, see ei wõi mind halwemaks teha (Fr. G.
Arwelius). Pealause: see ei wõi mind hal-
wemaks teha. Mis ei wõi mind halwemaks
teha? Selle küsimise kostawad kaks kõrwal-
lauset (aluslauset): Mis mulle kasu saa-
dab ja ühelegi kahju ei tee. Haridus
on see, mis inimese inimeseks teeb ja teda
elus edasi wiib. Pealause: Haridus on see.
Mis on haridus? Küsimise kostawad kaks
kõrwallauset (õeldislauset): mis inimese

inimeseks teeb jne. Mine wälja waatamaie, kuidas tööda tehtanekse, kuidas oldakse orjamas! Pealause: Mine wälja waatamaie. Mida (mis asja) waatama? Küsimise kostawad kaks kõrwallause (sihituslauset): kuidas tööda tehtanekse jne. Mererand, kuhu eestlased olid elama asunud, oli naabritelegi alati ihaldatawaks, ja meie esivanematel puudus tarwiline jõud, et neid jäädawalt tagasi tõrjuda, sest et weel mitte päris ja kindlat ühiswalitsust ei olnud (W. Reiman). Esimene pealause: Mererand oli naabritelegi alati ihaldatawaks. Misugune mererand oli ihaldataw? Küsimise kostab kõrwallause (täienduslause): kuhu eestlased olid elama asunud. Teine pealause: ja meie esivanematel puudus tarwiline jõud. Milleks see jõud? Küsimise kostab kõrwallause (määruslause): et neid jäädawalt tagasi tõrjuda. Mils puudus jõud? Küsimise kostab teine kõrwallause (määruslause): sest et weel mitte päris ja kindlat ühiswalitsust ei olnud. Kui kewade lähenes, siis käisime kase käest küsimas, kas ta juba mahla annab (M. Martna). Pealause: siis käisime kase käest küsimas. Mida käisime küsimas? Küsimise kostab kõrwallause (sihit.): kas ta juba mahla annab. Millal käisime küsimas? Küsimise kostab kõrwallause (määrusl.): Kui kewade lähenes. Kes meie rahwa minewikku tera-

wamini tähele paneb, see leiab mõnda heledat tähte Cesti taewas, mille sära küll mitte terwet maailma ei täida, siiski aga imewalgusega Cesti rahwa wainupimeduse sisse on langenud, kōwa talwejääd sulatanud ja kaunist lewadet kosuma sigitanud (W. Reiman). Pealause: see leiab mõnda heledat tähte Cesti taewas. Kes leiab mõne heleda tähte Cesti taewas? Küsimise kostab kõrwallause (aluslause): Kes meie rahwa minewiku terawamini tähele paneb. Misjused heledad tähed leiab ta Cesti taewas? Küsimise kostawad kolm kõrwallauset (täiendusl.): mille sära küll mitte terwet maailma ei täida, siiski aga imewalgusega Cesti rahwa wainupimeduse sisse on langenud, kōwa talwejääd sulatanud.

49.

Järglised liitlauseid on niisugused, mille kõrwallausetel on weel omad kõrwallauseid. Neil kõrwallausetel wõiwad omakorda olla weel kõrwallauseid jne. Näit. Kes sellest weest joob, mis mina annan, see ei januta enam (Uus Testam.). Pealause: see ei januta enam. Kes ei januta enam? Küsimise kostab kõrwallause (alusl.): Kes sellest weest joob. Mõnda saaksite hariliku liitlause: Kes sellest weest joob, see ei januta enam. Kõrwallause täienduseks wõime aga weel küsida: Misjusest weest? Selle küsimise kostab kõrwallause päralt olew täienduslause: mis mina annan.

Seega võime nimetada kõik kõrwallauseid, mis kuuluvad otse pealause külge, esimese järgu kõrwallauseteks, — need kõrwallauseid, mis kuuluvad esimese järgu kõrwallause külge, teise järgu kõrwallauseteks jne. Näit. Ma astusin kruusitatud maanteele, mis külast läbi nõmmikuse viib, kus küla karjamaad olid (Juh. Viiv). Pealause: Ma astusin kruusitatud maanteele. Misfugusele kruusitatud maanteele? Küsimise kostab esimese järgu kõrwallause (täiend.): mis külast läbi nõmmikuse viib. Misfugusesse nõmmikuse? Küsim. kostab teise järgu kõrwallause (täiend.): kus küla karjamaad olid. Sarnast õiget kohtumõistjat, kes õigesti ja selgesti näitaks, kus kohal igaihe kasude piir peab lõppema, on inimesefugu kunni meie päevadeni otsinud (D. Rütli). Pealause: Sarnast õiget kohtumõistjat on inimesefugu kunni meie päevadeni otsinud. Misfugust õiget kohtumõistjat on inimesefugu otsinud? Küsim. kostab esimese järgu kõrwallause (täiend.): kes õigesti ja selgesti näitaks. Mida näitaks? Küsim. kostab teise järgu kõrwallause (sihit.): kus kohal igaihe kasude piir peab lõppema. Keelemurde, iseloomu, riiete ja muude märkide põhjal võime arvata, et lõunapoolsed eestlased, kes praegu Võru murrakut kõnelevad, wist hiljem Peipsijärwe lõuna otsa taudu meie maale rändasid (W. Reiman). Pealause

(foondatud): Keelemurde, iseloomu, riiete ja muude märkide põhjal wõime arvata. Mis wõime arvata? Küsim. kostab esim. järgu kõrwallause (sihit.): et lõunapoolsed eestlased wist hiljem Peipsijärwe lõuna otja kaudu meie maale rändasid. Misjugused lõunapoolsed eestlased? Küsim. kostab teise järgu kõrwallause (täiend.): kes praegu Wõru murrakut kõnelewad. Waata käidud tee peale tagasi ning tea, et sa kodumaa waimu ees seisad, kes sinu käest küsib, mis sa tema kasuks oled teinud (E. Enno). Pealause: Waata käidud tee peale tagasi ning tea. Mis peab teadma? Küsim. kostab esim. järgu kõrwallause (sihit.): et sa kodumaa waimu ees seisad. Misjuguse kodumaa waimu ees? Küsim. kostab teise järgu kõrwallause (täiend.): kes sinu käest küsib. Mida ta küsib? Küsim. wastab kolmanda järgu kõrwallause (sihit.): mis sa tema kasuks oled teinud? Sokrates naeratas, kui mees temale kõrwalopsu andis, et halb asi olla, kui inimene mitte ei teadwat, millal kiiwrit tarwis kanda (J. Bergmann). Pealause: Sokrates naeratas. Millal S. naeratas? Küsim. kostab esimese järgu kõrwallause (määrusl.): et halb asi olla. Miks asi halb? Küsim. kostab teise järgu kõrwallause (määrusl.): kui inimene mitte ei teadwat. Mida inimene ei teadwat? Küsim. kostab kolmanda järgu kõrwallause (sihitusl.): millal kiiwrit tarwis kanda.

Rõik pea- ja kõrwallaused lahutatakse üksteisest komaga.

51. **Periood.** Kui mitu pea- ja kõrwallauset paneme ühise mõiste kandjaks, siis sünnib periood. Perioodil on kaks järku ehk poolt. Esimene pool valmistab, arendab mõtet ja teeb selle põnewaks, teine kinnitab, ütleb selle lõpuni, mis esimene põhjendanud. Mõlemate poolte sees on iseliiki laused; enamasti on esimese poole sees kõrwallaused, teises — peallaused. Periood sisaldub eneses juba terve mõtte; ta on väikene jutustus — terwik. Näit.

Mis mina kodunurmelt noppind,
Kaugelt wõõral wäljal künnud ;
Mis mulle toonud tuulehoogu,
Lained lustil weeretanud ;
Mis mina kaua kaisula kannud,
Põues peidula pidanud ;
Mis mina kalgul kotta pesas
Ammust ajast hellalt haudund :
Seda mina lauluna lõksatelen
Wõõraste kuulijate kõrwu.

(Kreuzwald).

Kus on rahwas waiß ja waga ; kus on kõlaw tema keel ; kus ka piinal palg ei kahwa ; kus on meestel mehe meel : seal on minu isamaa, seal mu kallis kodu ka.

(Koidula).

Kui linnud laulavad; kui lilled lõhnavad;
kui õhud õõtsuvad; kui ju ilu täidab ilma-
maad; kui on haljus jälle uus; kui ju punga
paisub puus; kui kadund kadetus; kui on
rõõmuks saanud haledus: siis ka ärkab armas-
tus; siis on tundel sõnad suus; siis on kõla-
mist keelel; siis on magusust meelel.

(R. A. Hermann).

Perioodis on iga üksiku lause wahel semi-
koolon, mõlemate poolte wahel aga — koolon.

Lisa.

Harjutused ja näited.

1—2.

Iga algus on raske. Aegamööda asjad käiwad. Aeg annab head nõu. Millal on kõige parem süüa? Kes on sinu sõbrad? Hoia waenlaste eest! Ära hõiska enne õhtut! Pane iga asi oma kohale! Oleks minu olemine! Kes tõi sõja sõnumida? Teele, teele, kurekesed! Jõudu tööle!

3—5.

Tuiskab Häda õpetab. Sõna kohustab. Mehi langes. Ei ole und. Tema ei maga. Meie õpime. Haige sai terveks. Kolm on igale hea. Wiinajoomine teeb waeseks. Waletada ei kõlba. Tulime teile. Sea suu säkki mööda (Wanas.)! Palju sööb see söödetaw (Wanas.).

6—8.

Rukis õitseb. Õied tolmawad. Torm tõuseb. Tema wõitis. Eksimine on inimlik. Taud on külgehakkaw. Inimesi oli palju. Kokkuhoidmine ei ole

ihnsus. Sokrates oli mõttetark. Künnimees puhkas. Kesa oli künda. Tantsiti. Kell kõlises. Lund sajab. Lumi sajab.

12—20.

Rooste sööb rauda. Heategu äratav heateo. Hammusta rukist! Tõmba lõõtsa! Pane piip suitsema! Võta leiwad ahjust välja! Too hobune koju! Küta ahju! Pane ahi küdema! Teen luuda. Teen luua walmis. Luges raamatu läbi. Luges raamatut. Käsi peseb kätt (Wanas.). Käsi peseb käe puhtaks. Waew teeb mehe tugewaks. Mure suurendab muret. Kas tunned teda? Kana tegi pesa. Kana tegi pesa lauta. Põllumees müüs wilja. Põllumees müüs wilja ära. Tema armastab hoobelda. Töölised tahtsid puhata. Lill ootas noppimist.

21—22.

Koorem on hobusele raske. Temal on nutu-wõru ümber suu (kõnekään). Rahal on salawõim juures. Nõdralt ei nõuta wägitööd. Ka sõjas jäägu inimene inimeseks! Eestlane peab eestlast usaldama! Laisk ei taha waewa näha. Ära tee ise oma elu hädaoruks! Harjutus teeb meistriks. Walel on lühikesed jalad (Wanas.). Laps palus luba leiba wõtta (K. A. Hermann).

23—24.

Rikka rikkus ei hooli waese waesusest (J. Kunder). Tundmata tulewik on meil ees. Liiwane maa ei kaswata lopsakat wilja.

Wanasõnad: Teraw kirwes leiab kiwi. Hea sõna wõidab wõõra wäe. Iga punane mari ei ole maa-sikas. Ettewaatus on tarkuse ema. Ei upsi uus kuub, küll tantsib täis kõht.

25—26.

Inimeste waimukaaslane, kadedus, on nende mõistusega ühewanune. Wabrikul sai toores materjaal, sawi ja puud, otsa. Tuli päike, tulisilm (Anna Haawa). Sitkest rauast oleme meie, naelad, tehtud (A. Põllusaar). Ära kurda, kullakene! Miks ruttad, wäsind rändaja, miks nõnda rahuta (Haawa).

Kuhu lähed, Ilukene,
Kuhu lased, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
Kas sa, Tantsu, meida tahad?

(J. Hurt).

28—29.

Ema saatis Juku kooli. Koolis õppis Juku hästi (J. Lattik). Torm on tee üleni umbe ajanud (R. Kam-sen). Koit idataewast kullal ehib (J. Tamm). Wee-woode wahuwad pataljonid üksteise järel marssisid ja muusikana nende toonid kui sõjas kokku kõlasid (Leidin).

Wanasõnad: Ei õnnetus hüüa tulles. Enam tehakse nõuga kui jõuga. Ülekohus ei seisa kotis. Ei magajale kassile hiir suhu jookse. Ahnus ajab auku. Ei tühi kott püsti seisa. Jumala kiwid jah-watawad pikkamisi, aga wäga peenikeselt.

Raud roostetab. Udu tõusis. Õhk on jahe. Suvi oli lühike. Aeg on kallis. Kolumbus leidis Ameerika. Inimene mõtleb. Armastus äratab armastust. Otsisime marju. Wana sõprus ei unune. inimese elu on kaduw. Läänud aeg ei tule tagasi. Igal ajal omad arud. Esimesed jääwad wiimasteks. Sinu müts on minule paras. Püüdmine wiib sihile. Ära peksta tuult! Suitsetamine on ilmaaegne raha-raiskamine. Hiline wõit on pool kaotust.

Eestimaa, su mehe meel pole mitte surnud weel (F. Kuhlbars). Sul on õigus, wend, meie peame õiglased ja kaastundlikud olema (O. Truu). Ei midagi ilmas jää kauaks (Jannsen). Mure kurwastuse kujud jäägu minust järele (K. A. Hermann)! Saaniga sõitsin ma sahinall külast läbi kiiresti (Weske). Ei iganes wõi ma oma isakoda unustada (H. Prants). Karjased elasid sipelgatega suures tülis (Rosenplänter). Kesapõllu ääres kaswas kidur pajuke (J. Tilk). Soikumas on wäsind linnu laul (A. F. Tombach). Küll wagad waimud taewased sind saadawad su teel (M. Heiberg). Wõta, õde, wõiduwikat (Rahw.). Ma armastan sind, suwe kena ilu (A. Alwer). Ei kadund wägiwalla eest weel pole elu siit (A. Jürgenstein).

Wanasõnad: Oma leib kõige magusam. Õiguse wastu ei saa ükski. Rahuline meel käib rikkusest üle. Töö kiidab tegijat. Wale-keel ajab maailma põlema. Ära maksa kurja kurjaga! Jõua aegamööda! Laiskus on kehwise wend. Oma kiitus haiseb. Õöl

on üheksa poega. Paha meel tõstab tüli. Suu on südame mõõt. Uhkus ajab upakile. Uhkus tuleb enne langemist. Süsi süttib söest.

31—34.

Külamees tõusis ja wõngutas piitsa (Anso-mardi). Kõik on nii mahe, armas, magus (Juhan Liiw). Mägiline, künkline, nagu wihane, lainetaw meri, on loodus ümberringi (Helene Taar). Noored sirguwad, koguwad käewartesse jõudu ja pihtadesse püsiwust, teritawad teaduse abil sõjariistu (M. Raud). Tulin, nägin, wõitsin (Cäsar). Waga wesi — sügaw põhi (Wanas.). Kala ja pala (Kõnekään). Silk ja suutäis (Kõnek.). See elustab, waimustab, kihutab, keeb (K. A. Hermann). Nõnda elasid nad, kaks wana inimest, nagu kõik popsid enne ja pärast neid (Juhan Liiw). Õigusel on, nagu igal teisel inimesesoo eluawaldusel, ka omad wead ja puudused (O. Rütli). Kui sagedasti ei pea hobune, see inimese suurem ja tarwilisem abimees, tänu ja lahke ümberkäimise asemel piina kannatama (J. Lammas).

35—36.

Tuhanded puud kaswawad seal üksteise kõrwal ja sirutawad latwu taewa poole (E. Peterson). Waiksel õhtu õhu sõudel tuleb kuldne kewade, süda paisub tema jõudel, rändaks üle mägede (P. Jakobson). Nüüd walju talwe walitsus on laanest lahkunud, ja kewadine kenadus meil ehib lilled, puud (K. A. Hermann). Päike hakkab soojalt paistma, lõokene lõõritama, oras tärkama (A. Saal). Kuu paistab,

tähed säramas, öö katab ilma, maad (E. Enno). Antsuke hakkab emale imelist unenägu jutustama, jääb aga korraga wait ja waatab mõttes jõulupuu peale (O. Luts). Warsti on uued ahtelademed maas, pindad wõetakse warnast, paarid heidawad kokku, ja edasi läheb öösine töötants üle sahisewa wilja (E. Wilde).

Wanasõnad: Õela õnn ei õitse, kadeda kaer ei kaswa. Orjast saab osajagaja, perepojast — popsikene. Wask on waese kuld, tina — kehwa hõbe. Ei kõrts pole põrguauk, ega kirik pole taewariik. Unustab hoidja, tabab püüdja. Sõna pistab, sõna päästab. Hullul on sõnad huulte peal, targal — hammaste taga. Waras jätab warna seina, tuli teeb sellegi tuhaks. *

38.

Kes ei lõpetanud, see algas asjata. Kes ei ole karjas käinud, see on alles wähe näinud. Kes mõõga wõtawad, need saawad mõõga läbi otsa (Kristus). Küll wähe, mis ta ilmas omale ihanud (M. Univer). On wäga tähtis, et kesapõld kunni külwini ikka must hoitakse (J. Kompus). Mäekingud, mättaotsad, need on tema tüma troon (J. Hurt). See ei ole mitte inglite laul, mis sa kuuled (Juh. Liiw).

Wanasõnad: Kes kõik sood solgib, see kõik marjad maitseb. Kes palju käinud, see palju näinud. Kes kahju kardab, see õnne ei leia. Mis wihaga tehakse, see läheb wiltu. Mis täna tehtud, see homme hooleta. Kes enne koitu kobistab, see wara leiwameheks saab.

39.

Tema on see, kes iialgi teiste abi ei oota. Terwise wastu eksimine on see, mis inimese enneaegu hauda wiib. Sõber oli niisugune, et kippus sõbra kallale. Usk on see, mis meid õndsaks teeb (Luth.). Haned olid need, kes kord Rooma päästsid.

40.

Äkitselt näeb mees, nagu wilguks puude wahelt tuli (Eisen). Ja ta töotas seal, et wõõraks temale jääb meeltaja hääl (J. Tamm). Tagasi waa- dates nägi ta, kuidas hunt temale ikka lähemale jõudis (F. Mihelson). Ei Jumal seda awita, kes ise halb ja laiskleja (A. Piirikiwi).

Wanasõnad: Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö taga. Mis sajas saada, see pulmas peeta. Ei aia-siga tea, mis õue-seale tarwis läheb.

41.

Üks paigake siin ilmas on, kus warjul truudus, arm ja õnn (Koidula). Õhus, kus hapnikku ei ole, ei wõi elajas ega taim hingata (J. Kunder). Üksikule inimesele, kes teistega iialgi ühenduses ei seisa, õigust tarwis ei ole (O. Rütli). Jakobson on koguni uue tee laanest läbi raiunud, mille peal nüüd paljud waimustusega edasi sammuwad (Eisen). Missugune ilm, niisugune ülikond.

42.

Kus wiletsus on teinud leina-linna, seal weab metsa iga troosti tee (Kreutzwald). Kus puhtus ja

karskus, seal ihu ja hinge wärskus (Ansomardi). Wana kõik kaduma peab, et tõusmiseks maad oleks uuel (J. Tõnisson). Häbi tundis waene ronk siis, et tal petis juustu nii wiis (J. Tamm). Tänumeel wane mate wastu kestis ka weel siis, kui kullerkupud neil juba kalmu peal kaswasid (W. Reiman). Weske laulab nõnda, nagu rahwas ise laulab (J. Bergmann). Kadus, nagu tina tuhka (kõnekään).

Wanasõnad: Kus suitsu, seal tuld. Kus surm, seal muld. Kus wiga näed laita, seal tule ja aita. Mis hiirtel wiga elada, kui kassi kodus pole. Enne tuleb külla küljest, kui nälja näpust. Mida armsam laps, seda kibedam wits. Kui töö on tehtud, siis on hea puhata. Surm ei wõta ka sealt, kus midagi ei ole.

37—45.

Kõik, mis ta ette wõttis, läks paremast kui paremini korda (J. Kunder). Kõik, kellel jalad jooksu jaoks olid, ruttasid jää peale (E. Peterson). Nõu on see, mis jõu tööle paneb. Mis mulla rüpes sügawasti nüüd meie käsi walmistab, see kellatornist heledasti kord meie waewa kuulutab (K. Malm). Uurimise waral tõendatakse, et raadium wahetpidamata soojust wälja saadab (J. Wöhrmaan). Rahwaul, mida mõisa wäljal ja pärast talgust sakste härbäri ees kaasitati, jääb orjuse kadumisega waiksemaks (W. Reimann). Teisele ei jäänud muud teha, kui ära minna (J. Kunder). Kuna tema silmad kinni wajusid, seda tema ei teadnud (Fr. Mihelson). Äkitselt kuulis ta, kuidas keegi küüni seina ääres heinte sees krabistas (J. Mändmets). Õhtul on mõnikord

pikad, wiirulised pilwed taewaserwal³ ja peaaegu nendes wärwides, mida Eesti waipadel leiame (Kr. Raud). Kui pere pärast keskhommikut puhkama heitis, siis läksime meie Kaarliga mängima (M. Metsanurk). Kui südatawel külm õige pakaseks läheb, raputab wangistatud Peipsi oma ahelaid (Juh. Liiw). Kui teine hobune Kaarel XII. alt maha lasti, astus ta sedarnaid kolmanda selga ja naljatas: „Ma näen küll, waenlased tahawad mind ratsasõitmises harjutada“ (W. Reiman). Kui usaldusest räägib rebane, siis katsu kanad wiia warjule (A. Piirikiwi). Raskes elus õhkas Tõnis: „Kuhu lähen nüüd?“ Seal siis tuli surm ja ütles: „Lähme ära siit!“ (J. Weitzenberg). Kui su teod pole truud, ei siis usta sinu suud (A. Piirikiwi).

47—48.

Kes otsib, see leiab; kes koputab, sellele tehakse lahti (Kristus). See on tühi liialdus, et üksik lind ei saawat üle Surnumere lennata, waid pidawat sisse kukkuma ja surema (M. Jürmann). Mis wana on, see kõduneb aja jooksul ja laguneb, uus aeg astub wõitlusväljale ja purustab, mis wastu ei jõua panna (O. Kallas). Missugust wangistawat mõju Cäsar oma isikuga inimeste peale awaldas, seda kujutab kõige selgemini jutt, kuidas ta mereröõwlite käes wangis olles neid ennast teenima sundis, neile käskusid andis, neid koguni ähwardas (J. Fawik). Kindlasti kuulutati, weel kindlamasti usuti, et maailm otsa lõpeb, kui tuhat aastat Kristuse sündimisest täis on (A. Mohrfeld). Kui liiwlased ja lätlased piiskop Alberti walitsuse alla olid heidetud, siis algas

sõda eestlaste wastu, mis 1208—1224 aastani kestis (J. Bergmann). Kuidas taimed maa jõu ära kurnawad, sellest annawad meile Sitsiilia saar ja Wäike-Aasia, mida wanad roomlased wiljaaitadeks kutsusid, häid näitusi (J. Kunder). Juba aastal 1782 tõendas Arwelius oma lugemise-raamatus, et Wirumaal rahwa kehakasw mõnes kohas wiina joomise läbi wäikseks on jäänud, kuna kained Põldsamaa mehed pikaks sirguwad (J. Järw). Kes oma terwist kalliks peab, see muretsegu ka selle eest, et ta toas wärske õhk on (A. Grenzstein).

49—50.

Kord tõtsid konnad hulgana kõik Taara tuppä paluma, et ta neil annaks kuninga, kes neid wõiks wetes kaitseda (Jakob Liw). Kaetud silma ette tuli kentsakas unenägu, mis tütarlapse pikale teele rändama wiis, kus mitu imelist juhtumist sündis (Kreutzwald). Üle tee käib madal mäehari, mida tuul näib ära pühkida tahtwat, siit ühtesoodu pilwede kaupä walget ajuliwa üles tuisates, mis ümbrust katab, nii et jalg siia kui saepuru sisse wajub (Aino Kallas). Paneme klaaskuplit, milles lämmastik tule ära kustutas, ligemalt tähele, siis märkame, et kupli sisemisi seinu piisad katawad, mis aegamööda suuremateks tilkadeks kokku koguwad (A. Luik). Need ei ole muud kui weetilgad, kes üksteisele imeasju räägiwad, mis nad oma pika reisi peal näinud (G. R. Jakobson). Oma tarwituste täitmiseks ei ulata mitte üksiku inimese jõud, waid ta peab teistega ühendusse astuma, et siis ühise nõu ja jõuga neid abinõusid, mis tarwidusi täidawad, kätte saada (O. Rütli).

Seda nõuab õigus ja kord, et meie teistele seda teeme, mis meie teistelt oleksime nõudnud, et nemad seda meile oleksid teinud (J. Tõnisson).

3—51.

a) Kõnekäänud: Pakase-poiss paugutab aiateibas. Æg teeb oma tööd. Palju weetakse hobusega. Nüüd on lugu lakas. Kõik kukkusid naerma. Tema wiidi külla otsa. Nüüd on wesi ahjus. Oi täna, oi homme; millal see oi otsa saab? Pada läheb metsa. Hirmul suured silmad. Tuul käib selja tagant läbi. Eks ta ole wiies ratas wankri all. Hilja kiriku ja wara weskile, siis saab õigel ajal õhtule. Sellel on willased roomad. Ei täna öösel saanud nahka silma peale. Ära wõta maja selga! Ei see näinud selget päewa. Küll jätkub Jumalal päiwi ja peremehel leiba. Otsi leiwatüki wiisi! Wiskan kondid hunnikusse. Pane hambad warna. See kulub meile marja eest ära. Temast jäi auk järele. Ei see poiss pead puusse jookse. Wesi pikka piima jätku. Äja tühja asjale, karga ise taha kannule. Üks tee ja kaks asja. Sina — laps noorem, teine jalg kergem — mine! Tema pistis selle leiwa kinni. Teda aeti aia ja hange wahale. Sina oled täna hommikul pahema jalaga woodist wälja astunud. Ära pead kaota! Armastan teda nagu koer luuawart. Millal siga silmi peseb? Pane nahkkotti!

b) Wanasõnad: Weerewal kiwil ei kaswa sam-malt. Mis kõhus, see kõrwal; mis watsas, see warjul. Kõik ei mahu marjamaale, muist peab jääma karjamaale. Wilõts laps, keda witsaga peksetakse. Pill

tuleb pikast ilust, nutt — kaua naermisest. Ei hiir wiljasalwe sure. Ei ilu pealt leent keedetata. Oma ema wits on parem, kui wõõraema wõileib. Sugulane — suur koer; wõhi-wõõras kõige parem. Wääna witsa, kunni wits wäändib. Parem pool muna kui tühi koor. Süü rokal, süü wasikal. Oma silm on kuningas. Küsija suu peale ei lööda. Sööjal pikk käsi, lööjal — lühike. Ei puu lange ühe laastuga. Oma suu kõige lähemal. Jagajale jääwad näpud. Libe keel, tige meel. Ega sepist seljas kanta. Ilmatark teistele, oskamata enesele. Parem hüwa rooga üle jätta kui watsa rewestada. Narri põldu üks kord, põld narrib sind üheksa korda. Parem kaks kargamas, kui wiis wingumas. Ööl on üheksa poega, päewal — mitu mõtet. Oma põld, oma pörsas. Pista pörsas kotti, kui pakutakse. Wiletsal wisa hing. Kingitud hobuse suhu ei waadata. Häda ei anna häbeneda. Suur tükk ajab suu lõhki. Käbi ei kuku kannust kaugele.

Minewal aastal oli palju õunu. Wali tuul küll, aga meest pikali ei paiska. Ants, kas nägid, kuhu Jaan läks? Sa waikne öö, ja sina, armas kannel, teil olen salamõtteid awaldand (Kreutzwald). Päike paistis heledasti sinisest taewast, hommik oli üks ilusamatest (Juh. Liiw). Kõik, mida teades wõi teadmata külwame wiibides ilmas, tärkab ja tõuseb kandma siin oma wilja (E. Enno). Mis meid kõigist üle wiib, see on kannatuse tiib (A. Grenzstein). Terwe inimesesoo minewik õpetab meile, et ka meie peame püüdma maast madalast kõrgemale tõusta

(R. Aawakiwi). Miski asi ei taba inimest nii mahasuruwalt kui teadmine, et kõik ta töö ja waew tühja peab minema (A. Kiwi). Wara tööle, hilja woodi, nõnda rikkus tuppa toodi (A. Piirikiwi). Kõikide keemialiste katsete juures on alati tähele pandud, et ollused kunagi ei kao, ega ka seal ei teki, kus enne midagi ei olnud (A. Luik). Waadatagu järele, kui palju on sügisel lapsed, kes suwe otsa puhtas õhus liikusid, priskemad kui kewadel, ehk küll toit talwel enamasti parem on, kui suwel (P. Hellat). Kes pole näinud, kuidas palutakse, see mingi merele (W. s.). Kus kasteheinas põlwini me, lapsed, jooksime (Koidula). Hoiä oma keelt sa kurja rääkimast, — see toob pahandusi, rikub rahu tõest (Fr. Brandt). Üle metsade ja wäljade liigub soojuse ja walguse tiiwul pühapäewa hommiku rahu, kumise w kellahelin huultel ja manitseb palwele (E. Enno). Kus enne puud, põõsad, lilled unistades öökuningale wastu waatasid, et iga kiirt tema silmist oma südamesse imeda, seal heljub tarretus ja külm (Juh. Liiw). Ja kui ka päike paistab, kes teab sedagi, ehk on see wiimast korda, kus ta meil naerab nii (M. Lipp). Kool ja kirjandus on meil kiriku kasulapsed (W. Reiman). Mikk, wäikene kõhna ja kurwa näoga poisikene, istub ahju ees nurgas, hoiab musta ute kaelast kinni ja wahib tõsiselt suure, poollagunenud ahju, kus peened, pikergused haosöed õhkuvad (E. Wilde). Ükski rahwas, olgu ta kõige orjalikumaskes, ei kaota oma terwet rahwanalja, oma himu pilgata, oma soowi, enese ja teise weel alama wahel wahet teha (Juh. Liiw). Ja tahate teada, mis põhjamaalase iseloom on, siis kostan: julgus, mis

häda ei karda, wisadus, mis takistustega heitleb, kangus, mis kaljusid purustab, wõit, mis igast wasta-sest jagu² saab (W. Reiman). Waenlane, wiin, käib peas ümber ja otsib paika, kuhu mehe kukutada. Tahad² tulu tulewikust, — hoia omast olewikust wead, mis mätkad minewikust. Kui teed rumalale head, saad weel tihti wastu pead. Waew on tubliduse ema. Kus wiha tööd teeb,⁶ sinna tuleb tõde tuld näitama. Jagad wiletsaga maad, — ise wilet-samaks saad.

Sisukord.

Nr.	Lehek.
Eessõna	4
1. Lause	5
2. Lausete nimetus	5
3. Lause liikmed	6
4. I. Alus (subjekt)	6
a) Täisalus	6
b) Osaalus	7
5. Aluse esinemine	7
II. Õeldis (predikat)	8
a) Puhas-aegsõnaline õeldis	8
b) Rbi-aegsõnaline õeldis	8
8. Õeldise esinemine	9
9. Aluse ja õeldise wahekord	9
10. III. Sihitus (objekt)	10
13. a) Täissihitus	11
b) Osasihitus	11
14. Sihituse tarwitamisest lauses	11
19. Sihituse esinemine	12
21. Kõrwalsihitus	14
22. Järguline sihitus	14
23. IV. Täiendus (atribut)	15
24. Täienduse esinemine	15
25. Lisandus	17
26. Hüüe	17
27. V. Määrus (adverbial)	18
28. Määruse jaotus	18
29. Määruse esinemine	19

Nr.		lehek.
30.	Lause rõhk	20
31.	VI. Koondatud laused	21
33.	Wäljajäte (ellipsis)	24
34.	Kiillause	25
35.	Rindlause	25
37.	VII. Liitlauseid	28
38.	a) Aluslauseid	29
39.	b) Öeldislauseid	29
40.	d) Sihituslauseid	29
41.	e) Täienduslauseid	29
42.	g) Määruslauseid	30
45.	Wõõras kõne	31
46.	Liitlauseite lühendamise	52
47.	Liitlauseite ühendamine	34
48.	Mitmekordsed liitlauseid	34
49.	Järgulised liitlauseid	36
51.	Periood	39

Eksitawad trükiwead.

Lehek. 8, rida 7 ülevalt on Oeldis, peab olema Öeldis.
„ 11, „ 15 „ „ Sema, „ „ Tema.
„ 32, „ 14 alt „ alla, „ „ oila,

He

104 A

3437 II

57440 II